

K VPRAŠANJU SUBSTANTIVIZACIJE PRIDEVNIŠKIH
BESED V SLOVANSKIH JEZIKIH*

Proces substantivizacije pridevniških besed zajema vse slovanske jezike, vendar se ne uveljavlja povsod enakomerno in ne dosega enake stopnje leksikalne osamosvojitve. Pogostnost in utrjenost pojava je odvisna od pomenskega območja pridevnikov, od govornega okolja itd. Slovenščina ne dopušča substantivizacije pri tvorbi strokovnega izrazja kot npr. ruščina in poljščina, proces pa je dokaj živ v pogovorni plasti jezika.

The process of the substantivization of adjectival words affects all Slavic languages, but it is not present to the same degree in all of them and it does not reach the same level of lexical independence. The frequency and stability of the substantivization depends on the semantic fields, on the circumstances of speaking etc. Slovene does not permit substantivization in the formation of specialized terminology as it is possible e.g. in Russian and Polish, but the process is quite active at the colloquial level of the language.

Z vprašanjem substantivizacije pridevniških besed (pridevnikov, pridevniških deležnikov, števnikov in zaimkov) posegamo na različna področja jezika, na semantično, sintaktično in morfološko; pri tem moramo upoštevati tudi zunajjezikovne okoliščine¹, ki v precejšnji meri določajo in usmerjajo govorne postopke in s tem posredno vplivajo na jezikovne spremembe, posebno na leksikalnosemantični ravni. Ugotovitev, ki jo srečujemo v zvezi s klasifikacijo besednih vrst², da ima načelno vsaka pridevniška beseda možnost, da v nekem izbranem sintaktičnem položaju opravlja vlogo samostalnika, zastavlja tudi vprašanje o tem, kako se ta možnost v jeziku realizira, kakšen je obseg tega procesa, do kakšne stopnje se v besedišču ti novi »na pol« samostalniki leksikalno osamosvajajo in dobivajo svoje bolj ali manj trdno mesto tudi v splošno priznani knjižni leksiki. Pojav je v slovanskih jezikih

* Referat za VII. mednarodni slavistični kongres v Varšavi 1973.

¹ Prim. E. Coseriu, *Determinación y Entorno*. Dos problemas de una lingüística del hablar. *Romanistisches Jahrbuch* VII (1955—1956), 29—54.

² Prim. A. E. Suprun, *Časti reči v russkom jazyke*. Moskva 1971, 69—129; S. Jodłowski, *Studia nad częściami mowy*. Varšava 1971.

znan že na začetku historične dobe³, vemo pa, da v današnjih jezikih ni enakomerno razširjen, da deluje v posameznih jezikih z različno močjo in da ne zajema zmeraj istih pomenskih tipov pridevnikov⁴. Vidnejšo stopnjo je substantivizacija dosegla v severnoslovanskih jezikih⁵, medtem ko je pojav v južnoslovanskih jezikih manj intenziven⁶; pri tem pa ne smemo obiti dejstva, da je to področje pri nas tudi manj preiskano⁷.

Pri iskanju vzgibov, izhodišč in poti za uveljavljanje substantivizacije naletimo na več možnih dejavnikov, ki ali posamič ali kombinirano pospešujejo ta proces⁸; že samo dejstvo, da je pridevnik pomensko in sintaktično tesno navezan na samostalnik, oblikovno pa se mora z njim ujemati, omogoča v okviru zveze premikanje pomenskega jedra na značilni pridevniški del, ki postane za govorečega dominanten, s tem pa se pojavi vprašanje odvečnosti pomensko neobremenjenega dela. Za preobrazbo znaka za lastnost v znak za nosilca lastnosti sta dani dve možnosti: ali se pridevnik samo »prelevi« v samostalnik (konverzija)⁹, formalno pa ostane nespremenjen (če ne upoštevamo redukcije spolov in števil ter redkih primerov samostalniškega pregibanja), ali pa s pomočjo samostalniške pripone (-ec, -ik, -ež, -ka, itd.) tudi formalno preide med samostalnike¹⁰.

³ Prim. substantivizacije v Brižinskih spomenikih (oni bo lačna natrového, žejna napojaho, bosa obujaho...) in v steksl. tekstih (gl. O. Grünenthal, Die Übersetzungstechnik in den altksl. evang. Texten. AslPh XXXI (1910), 336-9).

⁴ *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. Red. N. Ju. Švedova, Moskva 1970, 159-161; E. Tlustá, *K substantivisaci adjektiv v češtině, zvláště v starším období spisovného jazyka*. Slovo a slovesnost XVIII (1957), 158-164; S. Jodłowski, *Substantywnizacja przymiotników w języku polskim*. Wrocław — Warszawa — Kraków 1964.

⁵ To je dovolj jasno že pri Vondráku (Vergleichende Slavische Grammatik II, 1928, 323-5), če primerjamo njegovo mnenje o tem pojavu v slovenščini, ruščini, poljščini in češčini: Im Sl o v. meidet man möglichst ein substantiviertes Adj...; Im Russ. ist die Anwendung des substantivierten Adj. häufiger.; Im Pol n. können die meisten bestimmten Adj. substantiviert werden...; Im Böhm. können gelegentlich auch die meisten best. Adj. substantivisch gebraucht werden.

⁶ Prim. slovenske slovnice (Breznik, Bajec-Rupel-Kolarič, Toporišič) na ustreznih mestih; T. Maretič, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1963, 488-90; M. Stevanović, *Sapremeni srpskohrvatski jezik*. 1964, 268-72.

⁷ Slovensko gradivo je izbrano iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika I. Ljubljana 1970; iz lastnih zapiskov in izpisov.

⁸ Prim. L. B. Perl'mutter, *Perexod prilagatel'nyx v suščestvitel'nye*. RJaŠ 1948, I. 12-20; A. V. Isačenko, *Transformacionnyj analiz kratkix i polnyx prilagatel'nyx* (Issledovanija po strukturnoj tipologii, Moskva 1963, 83-4); A. M. Peškovskij, *Russkij sintaksis v naučnom osveščanii*. Moskva 1956⁷, 133 in d.

⁹ Prim. M. Dokulil, *Tooření slov v češtině I*, Praha 1962, str. 24, 56, 62 in d.

¹⁰ F. Miklošič (Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, 1868-1874, 6 in d.) se opira predvsem na to možnost, ko pravi: Es gibt Sprachen in denen das Adjectiv wie das Substantiv den Träger der Eigenschaften bezeichnen kann und Sprachen, in denen diess nicht stattfindet. Zu den letzteren gehören die

Med učinkovite in trajne vire za substantivizacijo pridevnikov spada nedvomno elipsa¹¹; opuščani samostalniki v zavesti govorečih sprva še živi, zato zamenjava ni mogoča, lahko pa preide tak način izražanja s pogostno rabo v navado, tako da se sled za samostalnikom, nosilec lastnosti, izgubi, ker je to funkcijo že prevzel pridevnik.

Če zasledujemo zgodovino določne oblike pridevnika (samo ta se praviloma lahko substantivira), ugotovimo, da so bili baltski zaimki (lit. *jīs, jì*) in slovanski *jъ, ja, je* prvotno pridevniku zapostavljeni kazalni zaimki (gėras + *jīs*, dobrъ + *jô*), ki so kazali neposredno na predmet z določeno lastnostjo (semantična substantivizacija), ali pa so v vlogi relativa obnovili pomen samostalnika, ki je bil ob istem pridevniku v besedilu že omenjen (sintetična substantivizacija)¹². Takšno stanje je vsaj v prvem obdobju omogočalo pravzaprav enak mehanizem substantivizacije, kot jo poznajo jeziki s členom¹³ (npr. grščina). Pozneje postanejo te oblike v slovanskih jezikih glasovno manj izrazite, ponekod pa se sploh določna in nedoločna oblika zlijeta v eno, tako da nastanejo ugodni pogoji za vznik drugotnega člena (npr. tip *ta mladi* v slovenskih narečjih in v nižjih plasteh pogovornega jezika).¹⁴

Oblikovno je substantivirani pridevnik navadno omejen na en spol (r. *portnoj, stolovaja, snotvornoe*), deloma tudi samo na eno število (sloven. *novô, r. sutočnye*), kar je večinoma sled opuščenega samostalnika; samostalniškost je v drugih oblikah manj izrazita ali se popolnoma izgubi. Nekatere skupine subst. pridevnikov kažejo že samostojno besedotvorno aktivnost, tako da se po njihovem vzorcu neposredno tvorijo novi samostalniki pridevniških oblik (npr. r. na *-ovôj*, polj. na *-omy*, č. na *ovj*; zelo pogost je tip na *-né: blokovôj, blokomy, blokovj, školné*). Raz-

slavischen, wenn auch die Regel durch Ausnahmen immer mehr eingeschränkt wird. (6) Slovansko gradivo za substantivirani pridevnik, ki ga M. navaja (26–30) potrjuje samo zadnji del izjave.

¹¹ Prim. že pri: K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen*. Strassburg 1903, str. 292, 315, 339, 689 in d.

¹² J. Kuryłowicz, *Fleksii prilagatel'nogo v baltijskom i slavjanskom*. Voprosy jazykoznanija (1969), 3, str. 3–11. Lit. primeri semantične substantivizacije z žen. kazalnim zaimkom *jì* (krvinôji, greitôji, raudonôji od pridevnikov *krūvinas, greitas, raudonas* v pomenu *griza* bi ustrezali sloven, narečnim izrazom *ta krvava, ta hitra* (prva dva).

¹³ Prim. op. 10.

¹⁴ R. Kolarič (po Škrabcu) zavrača nemški vpliv pri nastajanju te oblike in to utemeljuje z deloma drugačno rabo slovenskega spolnika; zavzema se tudi za njegovo ponovno vpeljavo v knjižni jezik. Prim. R. K., *Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika*. Godišnjak FF u Novom Sadu, V, 1960, 185–197; *Določni in nedoločni spolnik v slovenščini*. Zbornik za filologiju i lingvistiku, IV–V, Novi Sad 1961–1962, 170–174.

meroma velika produktivnost je nekatere pomenske skupine substantiviranih pridevnikov močno pomnožila¹⁵.

Na pogostejšo izbiro substantiviranih pridevnikov (kadar obstajajo v jeziku za isti pomen tudi s pripono izpeljani samostalniki, npr. *slepi* : *slepec*, *mrtvi* : *mrtvec*) vpliva tudi njihova stilna nevtralnost, saj se s takim samostalnikom izrazi nosilec lastnosti nasploh, medtem ko pripone imenovanega veliko bolj individualizirajo in posebno v zvezi s človeškimi lastnostmi izraz pogosto ekspresivno obarvajo, kot v takihle primerih: *pravični ljudje*, *pravični* : *pravičneži*, *pravičniki*; *brezposelni* : *brezposelnež*¹⁶; *debeli* in *suhi* : *debeluhi* in *suhci*. Včasih vsiljujejo rabo substantiviranega pridevnika tudi zaporedja v dvojicah ali v celi verigi, čeprav bi bil priponski samostalnik sicer bolj običajen, npr. *zdravi* in *bolni* (navadno: *bolniki*).

Pobude za substantivizacijo pridevniških besed daje ustrezna govorna situacija, v kateri je pogovor uglašen s predmetnim okoljem, tako da je omogočena precejšnja redukcija besed (npr. naročila v restavraciji), ki bi bile za sporazumevanje v drugačnih okoliščinah in med ljudmi z drugačnimi izkušnjami nujno potrebne. Nemajhno vlogo ima tudi kontekst¹⁷, ki nenehno ustvarja sintaktične substantivizacije, poleg tega pa samo besedilo oblikuje zunajbesedni ambient, ki omogoča njihovo osamosvajanje. Kot primer obširnega konteksta, v katerem se opušča samostalnik *človek* in ga nadomeščajo pridevniki, ki pomenijo njegove značilne lastnosti, bi lahko navedli biblijske tekste; čeprav moramo računati pri prevodih teh besedil v slovanske jezike tudi z določenim vplivom jezikov posrednikov, vseeno opažamo, da se v njih pojav substantivizacije razmeroma enakomerno uveljavlja. Za naše vprašanje je zanimiv tudi pravljичni kontekst, kjer so navadno že takoj na začetku imenovane bistvene lastnosti junakov (glede na starost, lepoto, dobroto ipd.), ki jih (junake) v nadaljevanju nadomestijo, npr. *najstarejši*, *enooki*, *hitronogi* itd.

¹⁵ B. Unbegaun, *Création d'une catégorie grammaticale: l'adjectif substantivé russe en -ovój*. Recueil linguistique de Bratislava, I, Bratislava 1948, 167 do 172; Vlastimila Kondrová, *Názvy dávek a poplatků*. V knj. *Tvoření slov v češtině II*. Praga 1967, str. 672 in d. Zanimiva je primerjava substantiviranih pridevnikov na -né v Jungmannovem in Příručním slovarju; število besed tega tipa se je povečalo od 27 na 226! Prim. še: D. Moszyńska, *Formant -omy w nazwach zawodowych typu gajowy, motorowy*. Język polski XL (1960), 121 do 127; M. Szymczak, *Uwagi słowotwórczo - semantyczne o polskim współczesnym słownictwie technicznym*. Por. językowy, 1961, 269—278.

¹⁶ Kvalifikator *knjiž.* v SSKJ I, 200, ne ustreza.

¹⁷ E. Coseriu, cit. delo; T. Milewski, *Językoznawstwo*. Varšava 1965, 77—79, 93—98, 226—227; G. V. Kolšanskij, *Funkcii paralingvističeskix sredstv v jazykovej komunikaciji*. Voprosy jazykoznanija (1973), 1, str. 16—25.

Substantivizacija se kot stilno sredstvo veliko uporablja v reklamah, v naslovih časopisnih člankov in novic ipd. (*najboljša, najlepša, najdražja*). Vendar pri tem opazimo včasih občutno neskladje med ožjim jezikovnim ambientom piscev in splošno jezikovno zavestjo bralcev. Naj osvetlim z dvema primeroma takšno razhajanje: če dobi substantivirani pridevnik svoj prilastek (ki bi bil na drugem mestu tudi lahko substantiviran), samo besedni red odloča o funkciji enega in drugega (*brezposelni sosedovi : sosedovi brezposelni*); zato naslovi kot *mladi dinamični* (Delo, 31. 3. 1975) ali *neangažirani in živčni velesili* (Delo, 15. 5. 1969) bralcu ne dajejo adekvatne informacije. V prvem naslovu je gotovo mišljeno, da gre za *mlade*, ki so *dinamični*, v drugem pa je za nespornum kriva tudi dvojina (*neangažirane države in živčni velesili*).

V slovenščini srečamo razmeroma malo substantivizacij, ki bi dosegle takšno stopnjo leksikalne osamosvojitve, da bi delovale tudi izolirano, kot slovarske besede, predvsem kot samostalniki (npr. *moški, ženska*).¹⁸ Samostalniški pomen je v slovarju še največkrat zabeležen pri abstraktnih (*absolutno*) in pri bolj ali manj adverbializiranih predložnih zvezah (*na drobno*). Celó v ruskih, poljskih in čeških slovarjih je ta pojav manj opazno prikazan, kot bi po svoji resnični obsežnosti in pomenu zaslužil. Glede na svojo spremenljivo in večsmerno naravo je pojav v slovnica prikazan na različnih mestih, pri oblikoslovju v zvezi z določno in nedoločno obliko, v besedotvorju in v sintaksi ob vprašanju razmerja med besednimi vrstami in stavčnimi členi.

Kakšna je podoba substantivizacije v današnji slovenščini? Čeprav ni najti primerov, ko ne bi vzporedno s substantiviranim pridevnikom obstajal tudi pravi pridevnik, kot je npr. v ruščini *portnoj, lešij*, ali polj. *miśliwy, narzeczona*, ali č. *hajný* itd., vseeno srečamo nekaj prehodov v samostalnik s fleksijo vred; večina teh primerov je povezanih z domačimi imeni mesecev (zdaj že malo v rabi), kjer so druga imena izenačila v samostalniški sklanjatvi tudi substantivirane pridevnike: (mali in veliki) *traven, -vna*, (mali in veliki) *srpan* (v Pleteršnikovem slovarju II tudi *srpen, -pna*), *gruden, -dna*, *svečan, sečan* (v Plet. II tudi *svečen, -čna* in *sečen, -čna*) in *brezen, -zna*. Med tako substantivirane pridevnike štejemo tudi danes že nekoliko zastarel oz. narečni izraz *duhoven, -na* za knjižno *duhovnik* in biblijske *tri modre (tri je modri, treh modrov)*. Popolnoma se je ločil od komparativa *starejši* samostalnik *starši* (prej *stariši* iz *starejši*), *staršev*, ki je v šolskem žargonu začel tvoriti tudi

¹⁸ Slovanski razlagalni slovarji ne rešujejo te problematike po enakih načelih, zato primerjave ne morejo biti zmeraj zanesljive.

ednino (*starš -a*), medtem ko je dvojina (*starša*) že širše v rabi: *oba starša naj prideta v šolo*. Formalno se je substantivirala tudi *hišna* (star. za: *gospodinjska pomočnica*) in *ženska* (mn. rod. *žensk*, daj. *ženskam*); Plet. II dopušča še pridevniško sklanjatev: *ženskih*, *ženskim*.

Formalno so substantivirani tudi moški priimki, kot so: *Brumen*, *-mna* (od nem. *fromm*), *Čuden*, *-dna*, *Gruden*, *-dna*, *Mastén*, *-a*, *Medén*, *-a*, *Moder*, *-dra*, *Prosén*, *-a*, *Ržen*, *-a*, *Strnen*, *-a*, *Vesel*, *-a* in enako tudi ženska imena kot *Draga*, *Mila*, *Ljuba*, *Snežna*, *Jasna*, *Zlata* ter krajevna in rečna imena tipa *Bela*, *Črna*. V resnici pride pri ženskih imenih razlika med samostalniško in pridevniško sklanjativjo prav malo do veljave, saj se ta pokaže šele v odvisnih sklonih dvojine in množine, tu pa je raba sila redka, npr. *v razredu imajo več Jasen, Snežen in Zlat*.

Pridevniško sklanjatev obdržijo pridevniška ljudska imena za nekatere praznike oz. koledarske dneve: *Gregorjevo* — *Gregorjevega*, *Jurjevo*, *Telovo*, *Petrovo*, *Jernejevo*, *Martinovo*, *Andrejevo*, *Štefanovo*, *Silvestrovo*;¹⁹ pridevniško se pregibljejo tudi hišna imena (posebno v kmečkem okolju), ki se najpogosteje uporabljajo v mestniku s predlogom *pri*: *Tastari*, *Tastarih*, *pri Tastarih*; *pri Antončičevih*, *pri Gajskih*, *pri Loških*, *pri Gregorjevih*, *pri Kovačevih*, *pri Urbasovih*; ponekod se za zveze v mestniku uporablja tudi ednina, kjer se bolj zaznavno občuti opustitev samostalnika *gospodar* (ali njegovega imena): *pri Arhovem*, *pri Keri novem*, *pri Lukančevem*. Uradna imena (prevzeta) tipa *Matičetov* se v ednini sklanjajo samostalniško: *Matičetova*, *Matičetovu* itd.

Med slovenskimi krajevnimi imeni srečamo kar precejšnje število substantivizacij (pregibanje je ostalo pridevniško); gre za imena srednjega spola, ki so se emancipirala od določenega samostalnika (*selo*, *polje*, *brdo*), ki je velikokrat tudi ostal (*Opatje selo*, *Babno polje*), ali pa so nastala v novejšem času naravnost po takem vzorcu, npr. današnje *Kidričevo*. Največ takih imen je na *-ko*, *-no*, *-ovo*, *-je*, *-sko*, *-ško*, npr. *Globoko*, *Visoko*, *Dobeno*, *Kameno*, *Ribno*, *Vrbno*, *Grahovo*, *Trnovo*, *Senovo*, *Kronovo*, *Kozje*, *Bizeljsko*, *Gomiljsko*, *Jezerško*, *Pragersko*, *Krško*, *Laško*, *Proseniško* ipd.

Pri imenih za nekdanje slovenske dežele (današnja zemljepisna področja) se prekrivata dve plasti substantiviranih pridevniških imen, starejša so imena srednjega spola (*Gorenjsko*)²⁰ in mlajša ženskega

¹⁹ Prim. A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika II, III*. Ljubljana 1952, str. 23, 66.

²⁰ *Slovenski pravopis 1950* skoraj dosledno še navaja oblike sr. spola v imenovalniku (včasih celo samo te, npr. *Koroško*): *Kranjsko*, *Norveško*, *Nemško* itd., medtem ko jih *SP 1962* že zapostavlja.

spola (*Gorenjska*); medtem ko v današnji rabi na splošno prevladujejo ženske oblike, so se v zvezi s predlogom *na* v tožilniku in mestniku trdno ohranile oblike srednjega spola: *na Koroško, na Koroškem, toda o Koroški*. Nekaj zvez: *prišel je iz Koroške (s Koroškega), Primorski ni bilo prizaneseno, Odpeljal se je na Štajersko, Živi na Notranjskem, Letalo kroži nad Dolenjsko*. Trdno so ostala v srednjem spolu imena za manjša področja, ki pomenijo samo širšo okolico kraja, npr. *Bizeljsko, Kozjansko, Tržaško (Kozjanskega, na Kozjanskem, nad Kozjanskim)*.

Enako razmerje kot za tip *Koroška : na Koroškem* velja tudi za imena držav in dežel, ki v slovenščini niso izpeljana kot samostalniška imena (največkrat na *-ija*: *Francija, Nemčija, Avstrija*, itd.): *Norveška, na Norveškem; Danska, na Danskem; Poljska, na Poljskem; Slovaška, na Slovaškem; Japonska, na Japonskem; Kitajska, na Kitajskem*; itd. Drugačna je podoba pri samostalniških imenih, kjer je uradno ime (*Avstrija, Francija* ipd.) zasedlo tudi vse odvisne skloni, npr. *v Avstriji, v Franciji*; ostanek srednjega spola se je ohranil v bolj pogovorni, neuradni obliki (*na Španskem, na Nemškem, na Ruskem, na Rusko*). Včasih vnašajo te oblike v besedilo tudi nadih starinskosti oz. predstavljajo deželo ali jezikovno področje ne glede na današnje državne meje, npr. *Primož Trubar je deloval na Nemškem : Zdomci delajo v Nemčiji*. Podobno velja tudi za *Slovenijo, (v Sloveniji : na Slovenskem)*.

Proces substantivizacije je dosegel dokajšnjo stopnjo tudi pri imenih ulic oz. cest; danes se že normalno govori in piše: *Titova 15, Miklošičeva 12, Prešernova 3, Aškerčeva 12* itd., samostalniški *cesta* ali *ulica* srečamo samo v primerih, kjer bi utegnili priti do zamenjave npr. *Dolenjska cesta*.

Med občnimi imeni se v slovenščini zbira najbolj utrjena in številčno močna skupina substantiviranih pridevnikov okrog pomensko razmeroma zaključene enote, ki jo predstavljajo človekove lastnosti; ti pridevniki se samostalniško osamosvajajo v moškem spolu, najpogosteje pa so rabljeni v množini. Gre za vidne telesne značilnosti, bolezni, napake in druge pomanjkljivosti, za značajske in podobne lastnosti, za življenje in smrt. Veliko teh samostalniško rabljenih pridevnikov je znanih iz prevodov biblije, tudi sicer imajo v knjižnem jeziku nevtralen stilni položaj, medtem ko imajo priponske izpeljave večkrat slabšalen pomen, včasih pa takih tvorb sploh ni, npr.:

<i>slepi ljudje</i>	— <i>slepi</i>	— <i>slepci</i>
<i>gluhi ljudje</i>	— <i>gluhi</i>	— <i>glušci, gluhci</i>
<i>zdravi ljudje</i>	— <i>zdravi</i>	
<i>živi ljudje</i>	— <i>živi</i>	

<i>bolni ljudje</i>	—	<i>bolni</i>	—	<i>bolniki</i>
<i>mrtvi človek</i>	—	<i>mrtvi</i>	—	<i>mrtvec</i>
<i>umrli človek</i>	—	<i>umrli</i>	—	<i>mrlič</i>
<i>enooki človek</i>	—	<i>enooki</i>	—	<i>enookec</i>

Primer (Luka 7, 22): *Slepi spregledujejo, hromi hodijo, gobavi se očiščujejo, gluhi dobivajo sluh, mrtvi se obujajo, ubogim se blagovest oznanja*. Tako se tudi v praktičnem območju knjižnega jezika, v naslovih zavodov ipd. uporabljajo najraje substantivirani pridevniki: *dom onemoglih, zavod za slepe, zavod za gluhe, dom za ostarele, spomenik padlim, ustreljenim, ubitim*. V preneseni rabi so za izražanje nosilcev negativnih lastnosti (duhovna slepota, gluhost, mrtvost) v navadi le ekspr. priponski izrazi: *slepci, gluhci, mrlič*. Tej vrsti subst. pridevnikov se pridružujejo še takšne: *lačni, žejni, siti, leni, bojazljivi, pravični, pametni, pogumni*, ipd.; v novejšem času se je razširila skupina, ki označuje nosilce idejnih, socialnih, političnih idr. lastnosti. Tudi ti subst. pridevniki nastopajo večinoma v množini in v m. spolu, čeprav gre za izhodišča z ženskim samostalnikom (npr. država); to kaže na začetke samostojnega besedotvornega vzorca: *nerazviti, razviti, neodvisni, neangažirani, levi, desni, rdeči, beli, plavi, zaposleni, nezaposleni, brezposleni, mali, veliki, zatirani* itd. Pogoste so substantivizacije za nosilce starostnih oznak: *najmlajši, mladi, mlajši, mladoletni, odrasli, polnoletni, starejši, stari*.

Posebno razvejano pomensko družino substantiviranih pridevnikov sta izoblikovala *stari* in *mladi*; uporabljata se v različnih spolih in številih. V kmečkem okolju se trdno držijo oblike s členom: *ta mladi, ta mlada, ta mlada* (dvoj.), *ta mladi* (mn.), *ta stari, ta stara, ta stari*²¹ (mn.) v pomenu *mladi (novi) gospodar* (sin, naslednik): *stari (bivši) gospodar* (oče). Enako razmerje velja za hčerko, snaho, zeta in mater. Ker knjižni jezik ne dovoljuje člena, ob njegovi odstranitvi samostalniškost in določenost pomena opeša: *mlada je vstopila : ta mlada je vstopila; mlada hočeta podreti hišo : ta mlada hočeta podreti hišo*. Kljub obstajanju kolektivnega samostalnika *mladina*, se *mladi* (množ.) uporablja kot splošno nasprotje *starih*. *Mladina* je bila še pred desetletjem veliko bolj pogostna, danes pa se zdi, da subst. pridevnik močnejše poudarja posameznika kot nosilca lastnosti *mladih*; drugi izpeljani samostalniki so pomensko preveč specializirani (*mladostnik, mladinec, mladec, mladič*). Nekaj primerov: *pota mladih* (zbirka), *mladi zborujejo, v delavskih*

²¹ Prim. op. 14; J. Toporišič, *Slovenski pogovorni jezik*. SR XVII (1970), 1—2, str. 55—70.

svetih je premalo mladih, sprejem za mlade. Z modno predpono *anti-* sta bila zapisana tudi izraza *antimladi* in *antistari* (Delo, 10. 5. 1969).

Vzporedno z mladimi srečujemo tudi stare: *stari ne razumejo mladih, premalo domov za stare*. *Stari* se najde tudi v pomenu za starejše rodove sploh, ali ožje, za stare Grke in Rimljane.

V novejšem času se je zelo razširila raba izraza *stari, stara* v ednini; besedi sta postali že kar univerzalni v mestnem okolju, v uradih in šolah, v pogovorni in žargonski plasti, večinoma s slabšalno obarvanostjo, ki pa se lahko sprevrže tudi v dobrohoten odnos. *Stari* in *stara* pomenita pravzaprav vsakogar, od predstojnika, šefa, učitelja, učiteljice, profesorja, očeta, matere do moža in žene: *stari je danes nasajen, stari je še bister, stari ne da denarja, stari je vso uro spraševal, stara je sitna*. Ta naziv lahko dobi npr. učitelj, ki je komaj prekoračil dvajseto leto.

Pogosto se uporablja izraz *mladi* (mn.) in *stari* v ed. in mn. (tudi *stara*) za označevanje mladičev in njihovih staršev v živalskem svetu. Posebno znana je zveza *imeti mlade*, kar velja predvsem za ptiče in druge živali, ki imajo po več mladičev. Primer: *V enem mesecu se izležijo mladi, ter so od prvega trenutka sami sebi prepuščeni, že prvi dan tekajo okoli in se sploh obnašajo kakor stari. Jeseni se pa mlado in staro zbira skupaj za zimsko spanje*. (F. Erjavec). *Staro in mlado* pomeni tudi množico ljudi vseh starosti (*staro in mlado hiti na ulice*).

Po tipu *dežurni* (oficir, vojak, zdravnik itd.) se v novejšem času pogosto opušča določani samostalniki pri nekaterih nazivih (v ožji pogovorni plasti): *generalni* (direktor), *komercialni* (direktor), *personalni* (referent), *glavni* (direktor), *socialna* (referentka, delavka, sestra): *tov. generalni prihaja, tov. komercialni bo odločil*.

Namesto *obtoženec, obsojenec* na sodiščih radi uporabljajo tudi subst. pridevnika-deležnika *obtoženi, obsojeni*. Za zveze *po krivem, po nedolžnem (obtoženi, obsojeni)* sta ustrezna samo ta dva izraza, ker sta še v stiku z glagolom.

Po šolskih redih so imenovani njihovi nosilci (učenci): *odlični, prao dobri, dobri, zadostni, nezadostni; slabi, boljši, najboljši: zadostnih ne sprejemajo v gimnazijo, odličnim ni treba pisati poprave*. V zvezi s šolskim življenjem sta tudi subst. komparativa *nižja, višja*, ki pa sta bila živa le, dokler je obstajala osemletna gimnazija.

K vrednostnim lastnostim lahko uvrstimo tudi utrjene substantivizacije tipa *vsemogočni, prevzvišeni, prečastiti, bližnji, blaženi, brezmadežna, vsi sveti*.

V pomenu moža in žene se uporabljajo v kmečkem okolju (Štajerska) tudi pridevniški zaimki *sam, moj, naš* oz. *sama, moja, naša*: *našega ni doma, sam je šel v hosto, moj je pri vojaki, naša hodi na tečaj, sama tega ne sme vedeti, to bo moral sam povedati* (mož). Zaimek *naši* je zelo popularen kot samostalniški v pomenu naše moštvo, naša vojska: *naši bodo gotovo zmagali*.

Veliko substantivizacij, ki ostajajo v mejah pogovornosti in so povezane z ožjim okoljem (le poredkoma prodrejo tudi v pisni jezik) se zbira okrog jedil in pijač; opuščeni samostalniki so navadno še precej občuteni (meso, juha, vino, kruh, ipd.), včasih pa gre sploh za skupek jedi z isto dominantno lastnostjo (nekaj *mlečnega*). Tako slišimo namesto: *goveje meso* — *govedina* samo *goveje*, in dalje še *svinjsko, telečje*. Večjo samostalniškost so dosegle *močnata* (jed), *kranjska* (klobasa) in *turška* (kava). Pogosto se opušča tudi samostalniški *juha*: *goveja z jajcem, zelenjavna, paradižnikova*. V pekarni se navadno opušča samostalniški *kruh*: *hlebec belega, pol domačega, kilo črnega, rženega, obsenega*. Če želimo npr. *četrt belega* velja to v pekarni za *kruh*, v točilnici pa za *vino*. Navadno v zvezi s *kaj* in *nekaj* se pogosto uporabljajo substantivirani pridevniki, ki označujejo skupek jedi, »to kar ima lastnost« npr. *hladnega, vročega, toplega, mastnega, krepkega, domačega, mlečnega, pečenega, kuhanega* ipd.: *kuhanega ne mara, kaj malega bi pojedel, prinesite še kaj sladkega, kislo mu diši*.

Podobno kot pri jedeh se tudi pri pijačah opušča imenovanje samostalnikov in ostane samo popredmetena lastnost: *liter belega, dva deci črnega* (vina), *steklenica radenske, rogaške, mineralne* (vode). Tak ekonomičen način izražanja s številnimi priložnostnimi substantivizacijami srečujemo v trgovinah, v delavnicah, v tovarnah, od koder se zaradi pogoste rabe takšno izražanje širi tudi v splošni pogovorni jezik. Včasih pa pride tudi do nasprotnega procesa, ko postane lastnost takoj splošna, npr. (turškost), da se ta izpušča in ostane samo pravi nosilec lastnosti, *kava*. (Podoben pojav srečamo pri dvodelnih krajevnih imenih: tako gre oddaljeni na *Cerkniško*, bližnji na *jezero*; enako: v *Mursko* — v *Soboto*.)

Posebno skupino substantiviranih pridevnikov najdemo tudi v območju prometa, zlasti v zvezi s poimenovanjem različnih vlakov; poleg uradnih nazivov: *osebni, potniški, pospešeni, brzi, ekspresni, toborni* in *motorni vlak* se v krogih, kjer je stik s prometom močan, uporabljajo subst. pridevniki, npr. *potniški* itd. ali za nekatere vlake izpeljani pogovorni samostalniki, npr. *brzec, motorka, ekspres*. V razmeroma ozkem krogu ljudi, ki pogosto potujejo z vlakom na določenih progah, sreču-

jemo tudi oznake za vlake po času njihovega odhoda oz. prihoda: *jutranji*, *večerni*, *popoldanski*, *nočni*, (tudi *s petim*, *sedmim* itd.), medtem ko se za oznako smeri imenujejo vlaki kar po važnejših postajah (po imenih za prebivalce tistih mest): *mariborčan*, *jeseničan*, *beograjčan*.

Posamične substantivizacije srečujemo še na drugih področjih; tako je v pogovornem jeziku precej pogosta *centralna* (za centralno kurjavo, ogrevanje), *atomska* (bomba), *operacijska*, *dežurna* (soba) v bolnišnici. Za domače pesmi (viže) slišimo samo: *domača*, *poskočna*, *vesela* (*zaigrajte še kakšno domačo*, *zapijte še kakšno veselo*); med boleznimi je bila nekoč zelo znana *španska*. Med dokaj samostalniško osamosvojene pridevnike bi lahko prišteli pogosto rabljena: *domači*, *sosedovi* (v množ.), v zvezi z morjem pa je pogosten subst. pridevnik *kopno*: *po dveh mesecih je stopil z ladje na kopno* (na suho).

Razen substantivizacij, ki smo jih srečali v zvezi s človeškimi lastnostmi, je najbolj produktiven in v knjižnem jeziku zelo razširjen tip »samostalnikov«¹ srednjega spola, ki pomenijo abstrakta, lastnost *sámo*; zanje tudi ne moremo najti opornega samostalnika. Taki samostalniki so razširjeni v leposlovju, v znanostih, v umetnosti, filozofiji in publicistiki; največkrat so rabljeni v zvezi z *nekaj*, *kaj*, *nič*, *dosti*, *mного*, *veliko*, *preveč*, *malo*, *marsikaj*. Primeri: *povzpeli se v svet* absolutnega (prim. K. Čapek, *Továrna na Absolutno* — v češčini se sklanja samostalniško), *nekaj belega se mu je pokazalo v očeh*, *na konferenci niso sklenili nič bistvenega*, *ново na tujem* (rubrika TV), to je *nekaj boljšega*, *v romanu je nekaj neminljivega*, *človeškega*, *brezčasnega*; *plesalka je bila nekaj breztelesnega*, *ne morem povedati še nič definitivnega*, *nič dobrega se ne obeta*, *onkraj dobrega in zlega*, *izvedel ni nič določnega*, *nekaj divjega je v njegovi naravi*; *globina*, *izpovedovanje*, *značilnost doživete*; *rad bi doživel nekaj edinstvenega*, *v njegovem obnašanju je nekaj elementarnega*, *to je nekaj enkratnega*, *v drami je preveč epskega* (liričnega), *premalo dramatičnega*; *veliko lepega je vedel povedati*, *nič slabega ni hotel*, *marsikaj hudega je storil*, *nekaj gnilega in nezdravega je v tem okolju*, *preveč grenkega je okusil*, *rekel je nekaj grdega*, *pot v neznano*, *v knjigi ni nič naprednega*, *nazadnjaškega*, itd. *Kdor ni skusil bridkega*, *ne pozna sladkega* (preg.); *povedano si zapomni*, *obljubljeno prinesl*, *zapisano ostane*.

Številne so v slovenščini tudi predložne zveze s substantiviranimi pridevniki, ki so se bolj ali manj adverbializirale in deloma tudi fra-

zeologizirale. Tudi tu gre v glavnem za srednji spol, ki pomeni splošno popredmeteno lastnost; veliko teh zvez je že zastarelih ali pripadajo pogovorni plasti, vendar je pravo bogastvo tega tudi v knjižnem jeziku: *na belo mleti, v belo oblečen, z belim pogledati, gaziti po celem (snegu), obleka iz celega, na črno prodajati, zadeti v črno, do dobrega se seznaniti s čim, na debelo; na drobno (na debelo) mleti, zapadlo je na debelo snega, prodajati eno k drugemu, v drugo priti, drug za drugim, ob dvanajstih, v glavnem se strinjaba, do golega posekati, v grdem ne hodi ven, na grobo tkano platno, spraviti koga na hladno, z lepim se hvali, na lepem ga ni bilo več, v lepem so sadili, na slepo iskati, zlepa ne gre — bo šlo pa zgrda, živeti na tesnem, na tihem pomagati, ostal je na suhem, od malega je nagajal, jutri bo ob mladem, ob polnem, zaradi lepšega ti pomaga, obračati se na desno, na levo, ni več na tekočem, hoditi po dveh, po štirih.*

V zvezi s substantivizacijo števnikov velja omeniti simfonije (*Beehtovnova deveta*), označevanje časa, starosti (*ob enih, pri dvajsetih*): v pogovornem jeziku nastopa *en, eden* večkrat v samostalniški vlogi: *še eno reci, pa ..., eno mu prisóli, eden (nekdo) je rekel, eno mi zapoj, bomo eno rekli* (posedeli in pokramljali), itd. Med deležniki smo pretekle trpne v subst. vlogi že srečali, sedanjiški na -č pa v tej funkciji tudi niso redki, npr. *govoreči, besneči, trpeči, vodeči*, (*govoreči in nagovorjeni; preženi besneče in reši trpeče ...; favoriti lovijo vodeče*).

Nekaj substantivizacij pri zaimkih smo že navedli; med svojilnimi zaimki (*dragi moji, pozdrav tvojim*) se je v tej vlogi posebno uveljavil *svoj* (*svoji k svojim, dela ob svojem, ostal je pri svojem, živi na svojem, danes je še ob svojem, daje iz svojega, rad je med svojimi, dobil je svoje, vedno svojo goni*).

Iz gornjih primerov lahko sklepamo, da so se substantivirani pridevniki pogosto uporabljali v otrdelih zvezah in frazah, zaradi kratkosti pa so posebno primerni v rekah in pregovorih. Še nekaj primerov: *najhujše šele pride; postavili so ga na hladno; trda mu prede; ko strela z jasnega; združiti prijetno s koristnim; ta je pa lepa!; vsakemu se svoje najlepše zdi; iz malega raste veliko; pametnejši odneha; lačni sitemu ne verjame; ta bela s koso (smrt); na žive in mrtve; debele je razdiral; kaj bo dobrega?; v tretje gre rado; itd.*

Slovenščina se z uporabo subst. pridevnikov v strokovni terminologiji ne more pohvaliti (kot npr. ruščina, poljščina, češčina), vendar tudi tu

ni čisto brez njih; v matematiki srečamo npr. *cela* (*pet celih šest desetink* — 5,6), v knjigovodstvu pa npr. *knjižiti v dobro*.

S tem smo izčrpali le del gradiva, ki ga za opisani proces ponuja slovenščina; lahko trdimo, da se postopek substantivizacije pridevniških besed v živi govorici nenehno uveljavlja in da nekaj tega ostaja tudi v celotnem sistemu slovenskega jezika.

РЕЗЮМЕ

Мнения о том, где коренятся причины субстантивации прилагательных и как соотносятся славянские языки между собой с точки зрения активности этого процесса, а также о том, какие семантические группы слов наиболее охвачены этим явлением, и какой степени лексикализации они достигли, в славистике до сих пор еще расходятся.

В своем сообщении автор исходит из предположения, опираясь на возникновение определенной формы славянских прилагательных, — что в принципе возможность субстантивации в славянских языках является одинаковой, как в языках, имеющих член. Принимая во внимание как нарицательные так и собственные имена (прилагательного происхождения) словенского языка, он устанавливает, что процесс субстантивации более широко и глубоко распространен в узких профессиональных средах просторечия и разговорного языка, в рамках которых экстралингвистические факторы играют большую роль. Осуществление этого процесса зависит также от актуальности «предмета», которого видное свойство обозначается прилагательным.

Большинство субстантивированных прилагательных ограничивается только в одном значении (реже в некоторых) прилагательного и употребляется обычно в одном роде (и числе); в других категориях субстантивность ослаблена или совсем неизвестна. Автор пытается также определить стилистическую ценность суффиксальных существительных в сопоставлении с немаркированными субстантивированными прилагательными.

Несмотря на то, что субстантивация в словенском языке не достигла такой степени продуктивности и автономности, как, например, в северославянских языках, она богато представлена в сфере адвербиализации, в словенской фразеологии, в пословицах и поговорках.